

บทที่ ๑

ตำราพระโอสถพระนารายณ์

ย่ำแดงกับกระบองแดง

เป็นของพระราชทานแก่หมอลวง แพทย์ผู้มีย่ำแดงและกระบองแดงมีสิทธิทรงอำนาจ ในการเก็บเครื่องยาสมุนไพรได้ทั่วพระราชอาณาจักร ไม่ยกเว้นในบ้านเรือนผู้ใดที่อยู่ในพระราชอาณาจักร

มีดหมอ

มีดหมอเป็นสิ่งของประจำตัวของแพทย์หลวง จะต้องได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์เท่านั้น เชื่อกันว่ามีดหมอสามารถขับไล่ภูตผีปีศาจที่โบริดเชื่อกันว่าเป็นสาเหตุของโรคภัยไข้เจ็บลงอย่างได้

ก มีปัญญาท้องถิ่นด้านการแพทย์และเภสัชกรรมของไทยนั้น กำเนิดขึ้นและสร้างสมมาพร้อมกับกำเนิดของชนชาติไทย ผ่านประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีการปรับปรุง เพิ่มเติม ขัดเกลา จนผสมผสานเปลี่ยนแปลงไปตามอิทธิพลของวัฒนธรรมจากภายนอก ทำให้การแพทย์และเภสัชกรรมแผนไทยพัฒนาไปจนมีเอกลักษณ์เฉพาะเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การศึกษาเพื่อให้เห็นภาพของการแพทย์และเภสัชกรรมของคนไทยในสมัยโบราณนั้น อาจศึกษาได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีเหลือตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นหลักฐานเกี่ยวกับการแพทย์ของราชสำนัก หลักฐานเหล่านี้อาจสะท้อนภาพรวมของการแพทย์ในยุคสมัยนั้นได้อย่างดี

อาจจะกล่าวได้ว่า จารึก ตำรา หรือเอกสารโบราณ ยุคก่อนสุโขทัยถึงสมัยอยุธยาตอนต้น คือช่วงก่อนพุทธศักราช ๑๘๐๐ ถึงช่วงราวพุทธศักราช ๑๙๔๘ นั้น แทบจะไม่มีตกสืบทอดมาให้ได้ศึกษาเรียนรู้เวชกรรมและเภสัชกรรมในยุคสมัยนั้น หลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งที่ทำให้เห็นภาพในบางแง่มุมของการแพทย์ในราชสำนักสมัยอยุธยาตอนต้น คือ “ทำเนียบศักดิ์นา” ใน “กฎหมายตราสามดวง” ที่ตราขึ้นในปีพุทธศักราช ๑๙๔๘ ระบุศักดิ์นาของข้าราชการพลเรือนที่ปฏิบัติงานด้านการแพทย์ในตำแหน่งต่างๆ ตามลำดับ โดยแบ่งเป็นกรมต่างๆ หลายกรม เช่น กรมแพทยา กรมหมอยา กรมหมอกุมาร กรมหมอนวด กรมหมอยาตา กรมหมอวรรณโรค และโรงพระโอสถ แต่ละกรมมีเจ้ากรมและตำแหน่งข้าราชการระดับอื่นๆ ลดหลั่นกันไป เช่น “ออกญาแพทยพงษา-วิสุทธาธิบดีอะไภยพิริยบรากรมพาหุ จางวางแพทยาโรงพระโอสถ นา ๒๐๐๐ พระ-

คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์

ศรีมโหสถราชแพทยาธิบดีศรีเครื่องราชฯ เจ้ากรมแพทยาหน้า นา ๑๖๐๐ เจ้ากรมหมอนวดซ้าย ขวา หลวงราชรักษา หลวงราโช นาคล ๑๖๐๐ ออกพระทิพยจักร เจ้ากรมหมอยาขวา นา ๑๔๐๐ ออกพระสิทธิสาร เจ้ากรมหมอยาซ้าย นา ๑๔๐๐” โดยมี “ออกญาแพทยพงษาวิสูทธาธิบดีอะไยพิริยบรากรมพาหุ จางวางแพทยาโรงพระโอสถ” ซึ่งเป็นผู้กำกับดูแลโรงพระโอสถ มีศักดิ์นาสูงสุดในบรรดาข้าราชการฝ่ายหมอหลวง แสดงให้เห็นบทบาทสำคัญของแพทย์ปรงยา ซึ่งคงจะทำหน้าที่ทั้งเสาะหา รวบรวม และดูแลรักษาเครื่องยาสมุนไพรต่างๆ รวมทั้งปรงยาหลวงและประสานงานกับหมอในกรมอื่นๆ ในสมัยนั้นกรมหมอนวดน่าจะเป็นกรมที่ใหญ่ที่สุด เพราะทั้งเจ้ากรมและปลัดกรมมีศักดิ์มากกว่ากรมอื่นๆ และมีแพทย์มากกว่ากรมอื่น ทั้งนี้อาจจะเนื่องจาก “การนวด” เป็นการบำบัดโรคพื้นฐานในสมัยนั้น ซึ่งในเรื่องนี้ เดอลาลูแบร์ (de la Loubère) ได้บันทึกไว้ว่า “...ในกรุงสยามนั้น ถ้าใครป่วยไข้ลง ก็จะเริ่มทำให้เส้นสายยืดโดยให้ผู้ชำนาญการในทางนี้ ขึ้นไปนวดร่างกายของคนไข้ และใช้เท้าเหยียบๆ...”

ในสมัยอยุธยาตอนปลาย มีหลักฐานสำคัญชิ้นหนึ่งที่จัดเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ชิ้นแรก ที่บันทึกภูมิปัญญาไทยในการใช้ยาสมุนไพรไว้อย่างเป็นระบบ คือ “ตำราพระโอสถพระนารายณ์” ตำรานี้สืบทอดมาถึงปัจจุบันได้อย่างเกือบสมบูรณ์ จะมีคลาดเคลื่อนไปบ้างก็ในการคัดลอกชื่อสมุนไพร ชื่อโรคหรืออาการของโรค หรือศัพท์ลงคำผิดเพี้ยนไปบ้างเท่านั้น ตำรานี้ได้สรุปทฤษฎีการแพทย์แผนไทยในยุคนั้นไว้อย่างกระชับและได้ใจความยิ่งใน ๑ ย่อหน้า พร้อมกับระบุตำราอ้างอิงไว้อีกอย่างน้อย ๒ เล่ม คือ “คัมภีร์มหาโชติรัต” อันเป็นตำราเกี่ยวกับโรคสตรี และ “คัมภีร์โรคนิทาน” อันเป็นตำราเกี่ยวกับเรื่องราวของโรคหรือเหตุแห่งโรค แสดงว่าตำราทั้งสองเล่มนี้ ที่ยังคงเป็นแม่แบบของตำราแพทย์แผนไทยในปัจจุบัน มีใช้กันอยู่แล้ว อย่างน้อยก็ในสมัยอยุธยาตอนปลาย ตำราพระโอสถพระนารายณ์นี้อาจแบ่งเป็น ๓ ส่วน คือ ส่วนที่ ๑ ว่าด้วยความผิดปรกติของธาตุทั้งสี่และยาแก้ ส่วนที่ ๒ ว่าด้วยตำรับยาที่มีชื่อเรียก ซึ่งน่าจะเป็นตำรับยาที่มีชื่อเสียงหรือยาดีในสมัยนั้น และส่วนที่ ๓ ว่าด้วยตำรับยาน้ำมันและยาขี้ผึ้ง มีตำรับยابันทีกรวมทั้งหมดไม่น้อยกว่า ๘๑ ตำรับ ลงตำรับระบุชื่อแพทย์ผู้ประกอบยา ตลอดจนวันเดือนปีที่ปรงยานั้นทูลเกล้าถวาย ที่น่าสนใจยิ่งก็คือ แพทย์ผู้ประกอบยาทูลเกล้าถวายนั้นมีระบุชื่อไว้ ๙ คน ในจำนวนนี้เป็นหมอต่างชาติเสีย ๔ คน คือ เป็นหมอจีน ๑ คน หมอแขก ๑ คน และหมอฝรั่ง ๒ คน แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวัฒนธรรมทางการแพทย์ของต่างประเทศที่เข้ามามีบทบาทมากขึ้น ผสมผสานกับภูมิปัญญาดั้งเดิมของไทยเรา หล่อหลอมเป็นการแพทย์แผนไทยที่มีเอกลักษณ์ของตัวเอง ดังจะเห็นได้จากการใช้เครื่องยาเทศในยาเกือบทุกตำรับที่บันทึก

ไว้ในตำราพระโอสถพระนารายณ์ เช่น โภษะต่างๆ เทียนต่างๆ โหระพาต่างๆ ยาตำระมัดเชียง น้ำดอกไม้เทศ ยิงสม มาตะก็ มดยอบ สีเสียดเทศ ซึ่งแสดงให้เห็นภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของบรรพบุรุษเรา ที่รู้จักเลือกใช้ของดี ๆ ของต่างชาติ ประยุกต์เข้ากับของพื้นบ้านดี ๆ ที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในท้องถิ่น

อายุของตำราพระโอสถพระนารายณ์

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงครองราชย์ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๑๙๙ ถึง ๒๒๓๑ ตำรับยาในตำราพระโอสถพระนารายณ์ในส่วนที่ระบุวันเดือนปีที่แพทย์ประกอบยาถวายส่วนมากจะอยู่ในช่วงปีกุน เอกศก (จุลศักราช ๑๐๒๑ เทียบเป็นปีพุทธศักราช ๒๒๐๒ เป็นปีที่ ๔ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) กับปีจลู ตรียศก (จุลศักราช ๑๐๒๓ เทียบเป็นปีพุทธศักราช ๒๒๐๔ เป็นปีที่ ๖ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) มีเพียงยาขนานเดียวที่ระบุว่าประกอบถวายในปีชวด อัฐศก แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (จุลศักราช ๑๐๕๘ เทียบเป็นปีพุทธศักราช ๒๒๓๐ เป็นปีที่ ๓๒ แห่งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช) อันเป็นช่วงปลายแผ่นดิน แสดงว่าตำราพระโอสถพระนารายณ์นี้อาจรวบรวมขึ้นภายหลังรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

ในตำราพระโอสถพระนารายณ์มีบันทึกตำรับยาขนานหนึ่ง คือ ขนานที่ ๒๒ ยาแก้ขัดปัสสาวะ ไว้ดังนี้

๒๒ ยาแก้ขัดปัสสาวะ ให้เอาใบกะเพราเติมกำมือหนึ่ง ดินประสิวขาวหนัก ๒ สลึง บดให้เลื่อยด เอาใบชาต้มปนกระสาย ละลายถวาย **สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนิพพานท่ายสระ** ให้เสวย เมื่อเสวยพระโอสถแล้วกราบทูลให้เสวยพระสุธารศาตามเข้าไป ภายหลังอีก ๒ ที่ ๓ ที่ ซึ่งขัดปัสสาวะนั้นไปพระบังคนเบาสดวก

ข้าพระพุทธเจ้า พระแพทย์โอสถฝรั่ง ประกอบทูลเกล้าฯถวาย ได้พระราชทานเงินตราชั่ง ๑ ๗

“สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนิพพานท่ายสระ” พระองค์นี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยไว้ในพระนิพนธ์คำอธิบายเมื่อคราวสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯให้จัดพิมพ์ตำราพระโอสถพระนารายณ์เป็นครั้งแรก เพื่อพระราชทานเป็นของแจกในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาแพทยพงษานุสสุทธาธิบดี (นาก โรจนแพทย์) เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๖๐ ว่า หมายถึง “สมเด็จพระเพทราชา”

(ครองราชย์ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๒๓๑ ถึง ๒๒๔๖ รวม ๑๕ ปี) ซึ่งถ้าเป็นจริงตามที่ได้ทรงสันนิษฐานไว้ “ตำราพระโอสธพระนารายณ์” น่าจะถูกรวบรวมขึ้นหลังจากรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา อาจจะเป็นในรัชสมัย “สมเด็จพระเจ้าเสือ” (ครองราชย์ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๒๔๖ ถึง ๒๒๕๑ รวม ๖ ปี) คือ ช่วงที่สมเด็จพระเพทราชาเพิ่งจะสวรรคต ณ พระที่นั่งบรรยงก์รัตนยาสน์ ที่ข้าง “ท้ายสระ” ผู้รวบรวมตำรานี้จึงเรียกพระองค์ตามโบราณนิยมน่า “สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนิพนพานท้ายสระ”^๑ หรือไม่ก็ในรัชสมัย “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ” หรือ “สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๑” (ครองราชย์ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๒๕๑ ถึง ๒๒๗๕ รวม ๒๔ ปี) หรืออย่างช้าก็ควรจะเกินรัชกาล “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ”^๒ ครองราชย์ระหว่างปีพุทธศักราช ๒๒๗๕ ถึง ๒๓๐๑ รวม ๒๖ ปี

ตำราพระโอสธพระนารายณ์ฉบับพิมพ์ครั้งแรก

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวงในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ตำราพระโอสธพระนารายณ์เป็นครั้งแรก เพื่อพระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาแพทยพงษาวิสุทธาริบัติ (นาก โรจนแพทย์) เมื่อปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๖๐ เดิมเป็นคัมภีร์ใบลาน ๑ ผูก เป็นสมบัติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท^๓ ตกทอดมายังพระเจ้า

^๑ สมัยก่อนมีโบราณนิยมน่าจะไม่เรียกชื่อพระมหากษัตริย์ตรงๆ ในระหว่างรัชกาล มักเรียกพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงครองราชย์อยู่ว่า “พระเจ้าอยู่หัว” หรือ “ในหลวง” เมื่อพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น (สมเด็จพระเพทราชา) สวรรคตแล้ว ประชาชนทั่วไปจึงเรียกเป็น “สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนิพนพานท้ายสระ” เนื่องจากสวรรคตที่พระที่นั่งที่อยู่ที่ “ท้ายสระ”

^๒ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ เมื่อสวรรคต ประชาชนคงจะเรียกพระองค์ตามโบราณนิยมน่าเป็น “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ” ซึ่งหมายถึงพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อนซึ่งสวรรคตแล้ว และทรงอยู่ใน “พระบรมโกศ” นักประวัติศาสตร์สมัยต่อมาเรียกสั้นลงเป็น “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ”

^๓ พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๒ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในช่วงปีพุทธศักราช ๒๓๔๑ ถึง ๒๔๑๓ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๔๔ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (รัชกาลที่ ๒ แห่งพระราชวงศ์จักรี) ทรงเป็นแพทย์หลวงในราชสำนักตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๓ แห่งพระราชวงศ์จักรี) ครั้งนั้นทรงดำรงพระยศเป็น “กรมหมื่นวงศาธิราชสนิท” ทรงรับราชการกำกับกรมหมอลงทองต่อเนื่องมาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔ แห่งพระราชวงศ์จักรี)

น้องยาเธอ กรมหมื่นชัชวาทนเรนทร^๔ แล้วประทานให้หอพระสมุดฯอีกต่อหนึ่ง ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงพระนิพนธ์คำอธิบายในการจัดพิมพ์ตำรานี้ เมื่อโปรดเกล้าฯให้จัดพิมพ์ครั้งแรก ดังนี้ “...หนังสือที่เรียกว่าตำราพระโอสถพระนารายณ์นี้ คือตำราพระโอสถตั้งแต่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชกรุงเก่า หอพระสมุดฯได้ต้นฉบับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นชัชวาทนเรนทร ประทานมา เป็นหนังสือคัมภีร์ลานผูก ๑...”

เนื้อหาทั้งหมดของตำราพระโอสถพระนารายณ์ตามต้นฉบับที่จัดพิมพ์คราวนั้นเป็นดังนี้

พระองค์ท่านทรงมีบทบาทสำคัญมากในการพัฒนาการแพทย์แผนไทยให้ทันสมัยขึ้น ทรงมีส่วนร่วมในการจัดทำตำรายาจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ทรงพระนิพนธ์ “ตำราสรรพคุณยา” ซึ่งเป็นตำรายาสมุนไพรที่แตกต่างจากตำรายาสมัยก่อนๆ ตำรานี้จะกล่าวถึงสรรพคุณสมุนไพรกว่า ๑๐๐ ชนิด โดยแยกวิเคราะห์สรรพคุณของส่วนต่างๆของพืชสมุนไพร เช่น ราก เปลือก กระพี้ ทรงสนพระทัยที่จะศึกษาการแพทย์แบบฝรั่ง เพื่อเอาส่วนดีมาประยุกต์กับการแพทย์แผนไทยเดิม ทรงศึกษาการแพทย์แบบฝรั่งจากหมอบรัดเลย์ ทรงพระนิพนธ์ตำรายาที่มียาฝรั่งอยู่ ๔๒ ชนิด อันได้รับการยกย่องว่าเป็นตำราโอสถสารวิทยาเล่มแรกของไทยที่กล่าวถึงยาฝรั่ง ตัวอย่างยาฝรั่งในตำรานี้มีสีโกนา (Cinchona) ดิยิตาลิส (Digitalis) นักสวามีกา (Nux Vomica) เป็นต้น กรมหลวงวงศาธิราชสนิททรงเป็นต้นสกุล “สนธิวงศ์” ทรงถ่ายทอดความรู้ด้านการแพทย์ให้กับพระโอรส คือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์ ซึ่งเป็นผู้สืบทอดตำแหน่งกำกับกรมหมอหลวงต่อจากพระองค์ท่าน จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕ แห่งพระราชวงศ์จักรี) ซึ่งทรงดำรงสเรียกว่า “หมอสาय” อยู่จนตลอดพระชนมายุ

“พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นชัชวาทนเรนทร (พระยศในขณะนั้น) พระนามเดิม “พระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์” ทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในช่วงปีพุทธศักราช ๒๔๒๘ ถึง ๒๔๔๔ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๕๒ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๕ แห่งพระราชวงศ์จักรี) กับเจ้าจอมมารดา หม่อมราชวงศ์หญิงเนื่อง ผู้เป็นพระธิดาในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์ เมื่อพระองค์ท่านประสูติได้ ๑๒ วัน เจ้าจอมมารดาเนื่องก็ถึงแก่กรรม สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าสว่างวัฒนาจึงทรงรับพระองค์ไว้ในพระอุภักดิ์เป็นพระโอรสบุญธรรม ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ ๙ แห่งพระราชวงศ์จักรี) เสด็จขึ้นครองราชย์ และต้องเสด็จพระราชดำเนินไปทรงศึกษาต่อ ณ ต่างประเทศ พระองค์ได้รับสนองพระบรมราชโองการให้ทรงดำรงตำแหน่งเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ เมื่อวันที่ ๑๖ มิถุนายน ปีจอ อัฐศก จุลศักราช ๑๓๐๘ พุทธศักราช ๒๔๘๙ หลังสิ้นพระชนม์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯสถาปนาพระอิสริยยศเป็น “พลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัชวาทนเรนทร”

ตำราพระโอสถพระนารายณ์

๑ ลักษณะเตโชธาตุออกจากตัวนั้น ให้ร่อนปส่ายมือปส่ายเท้า แล้วให้ปวดขบ มีพิศม์ แล้วก็ให้แปรงไปให้บวมหน้า บวมมือ บวมท้อง บวมเท้า แล้วก็ผื่นขึ้น ทั้งตัวตึงผด แดห์ทุกจมไปทั่วทั้งอง บุษโพโสหิต ให้มือแสบเท้าตาย รู้มิถึงแก้มิได้เอง พร้อมด้วยโทษ ๑๕ วันตัด ๒

๒ เตโชธาตุพิการนั้น ให้กัสดอกกัสดใจ ให้ไอ เปนมองคร้อ ให้ทำท้อง ท้องขึ้น ให้บวมมือบวมเท้า มักให้เอนหลังแต่เพลากลางวัน เหตุตั้งนั้นคือ ไฟธาตุอันชื่อ ชีรณคศิ สำหรับเผาภายในให้เหี่ยวแห้งคร่ำคร่า นั้น ย่อมเย็นจึงให้ เปนไปต่างๆ ๒

๓ ปริณามคศิไฟเผาอาหารนั้น มีลักษณะ ๔ ประการ คือ สมาธาตุไฟ ธาตุ นั้นเสมอ บริโภคอาหารเข้าไปพอบังควร ไฟธาตุเผาอาหารแหลกแล้วก็มีได้ຍาก อาหารอีกเลย อิ่มเป็นปรกติอยู่ ๒

๔ วิสมาธาตุนั้น บางวันให้ผูก บางวันให้ลง บางวันให้อยากอาหาร บางวัน ให้คับท้อง แน่นอก แน่นใจ มักให้แค้นเคืองดังนี้ เหตุไฟธาตุมิได้เสมอ วาโยเดิน มีสควก จึงตั้งเปนมลก่อนเข้าไต่ในท้อง โทษวาโยมีกำลัง ๒

๕ ติกกะธาตุนั้น คือไฟธาตุแรงเผาอาหารดับพลันยิ่งนัก บริโภคอาหาร เข้าไปมากแล้ว อยู่บ่มินานให้อยากอาหารอีก ๒

๖ มันทกะธาตุนั้น ไฟเผาอาหารอ่อน บริโภคอาหารก็มีได้ บังเกิดให้ลงเอง วันละ ๒ เพลา ๓ เพลา ให้อย่อยแรงจะเดินไกลก็มีได้ดังนี้ เสมอหะจึงประทุมกันเข้าได้ โทษในเสมอหะกำเริบมีกำลัง แลไฟเผาอาหารมิได้เสมอแล้วเมื่อใด โรคนี้เย็นประเปร ให้เป็นต่างๆ ๒

๗ ยาสำหรับเตโชธาตุอันพิการ เอาผลกะเบา รากไคร้เครือ ผลพิลังกาสา ผลส้มไทยเทศม ผลมะขามป้อม ผลชะพลู หัวนเปราะบัว หญ้ารังก ขอมไทย รากผักแว่นแดง ยา ๑๐ สิ่งนี้เสมอภาค ทำเป็นจวนละลายน้ำร้อน ชันหตุกรก็ได้ กินหายแล ๒

๘ ถ้ามิถอยให้ประกอบยาเป็นอันดับกันไป ภาคหนึ่งเอามหาหิงคุ์ ดีปลี ราก ชะพลู หัวนน้ำ ขิงแห้ง พริกอ่อน ผลราชดัด ผลพิลังกาสา รากผักแว่นแดง

ผลมะแว้งต้น ใบยางพารา ย ๑๒ สิ่งนี้ เสมอภาค ทำเป็นจวนละลายน้ำมวกเขา
น้ำนมโคก็ได้ ๒

๑ ถ้ามีถอยให้เอา มหาหิงคุ์ส่วน ๑ หวานเปราะ ๒ ผลชะพลู ๓ จิงแห้ง ๔
เทียนยาวภาณี ๕ ผักแว้งแดง ๖ โกฐสอเทศ ๗ สมอไทยเหลือง ๘ ตีปัส ๙
ผลขี้ด้อม ๑๐ ทำเป็นจวนละลายน้ำผึ้งรวง น้ำมูตรโคดำก็ได้

๑ ถ้ามีถอยใช้ ให้เอาโกฐสอ โกฐเขมา รากพิลังกาสี ผลราชดัด ผล
สรรพพิศม์ ผลสวาติ ลูกโรหิณี รากกรงเขมา รากมะแว้งเครือ รากจิงจ้อใหญ่
มหาหิงคุ์ ผลจันทร์เทศ เทียนดำ เทียนขาว ย ๑๔ สิ่ง เสมอภาค ทำเป็นจวน
ละลายน้ำนมโคก็ได้ ส้มมะงั่วก็ได้ ยากนานนี้สำหรับแก้เตโชธาตุอันพิการหายแล ๒

๑ ยากแก้เตโชธาตุให้เอารากผักแว้งแดง โกฐเขมา ขอมไทย ลูกมะขามป้อม
รากไคร้ต้น หวานเปราะป่า รากสวาติ หนุ่ยรังกา เสมอภาคทำเป็นจวนละลาย
น้ำร้อนก็ได้ น้ำนมโคก็ได้ กินตามควร แก้เตโชธาตุอันพิการหายแล ๒

๑ ทานหนึ่งให้เอา หวานน้ำ เปลือกมูกหหลวง ขี้ด้อม รากเสนียด จิงแห้ง
ตีปัส เกสือเทศ เสมอภาคทำเป็นจวนแล้ว เอามูตรโคดำคูลูกข่าผง ตากแดด
จึ่งแห้งละลายน้ำร้อน น้ำผึ้งรวงก็ได้ กินตามควร แก้เตโชธาตุอันพิการแล ๒

๑ ถ้ามีถอยให้เอา ผลชะพลู ผลสมอไทย ผลจิงจ้อหลวง รากเจตมูลเพลิง
ผลมะขามป้อม หวานเปราะป่า รากไคร้ต้น รากไคร้เครือ ขอม หนุ่ยรังกา ราก
กะเบา เสมอภาคทำเป็นจวนละลายน้ำเทศกร กินตามควร แก้เตโชธาตุให้โทษแล ๒

๑ หนึ่งบุคคลผู้ใดมีไฟธาตุอันเย็น พึงให้นอนหลับเมื่อเพลากกลางวันนั้นมาก
จะยาใช้ให้เอา ผลสมอไทย อันเป็นเหลือง ๔ เหลือง ๕ เหลือง คอดัง คอน้ำเต้า
เนื้อเหลือง เอาแต่เนื้อ ตีปัสเสมอภาค ทำเป็นจวนละลายน้ำร้อน เกสือรำหัด
กินแก้ไฟธาตุอันเย็นอันหยาบ ให้เสมอเป็นปรกติ ให้มีกำลังแก้ลมเป็นก่อน
แลตามอันให้เสียตรางขายโครง แลตะโพก สิ้นหลัง ให้ท้องขึ้นท้องพอง แก้
ธาตุพิการให้ปรกติ ๒

๑ ไฟธาตุบุคคลผู้ใดเผาอาหารซึ่งบริโภคเข้าไปนั้นแหลกออกได้ จึ่งบังเกิด
ลมในท้องนั้นพืดมีกำลังกลัว ย่อมให้ดงให้เอาเจียนบ้าง เรียกว่าลมป่วง ๒

๑ ถ้าจะยาใช้ ให้เอาตริกฏก ผลกะเข้ ฆัมอัน้อย เสมอภาค น้ำมะงั่วเป็น

กระสาย บดทำแท่งละลายน้ำร้อนกินบ้างใส่ตาบ้างหาย ๒

๑๐ ถ้ามีถอยให้เอา เปลือกกะเข้แดง รากหญ้าพันธุ์แดง ขมิ้นอ้อย ใบสดเตา
บรเพ็ด เปลือกกรรพ้า เปลือกกุสมัน เสมอภาค ต้ม ๔ เหว ๑ กินแก้มักเป็นป่วง
กลางคืน ถ้ามีถอยให้เอา พริก ขิง กะเทียม ขมิ้นอ้อย ใบสดเตา เสมอภาค
ทำเป็นจุดละลายน้ำร้อนเกล็ดรำหัดกินแก้ลมป่วงหาย ๒

๑๑ อัคคินวคณ ให้เอา ก้นหยา ยิงสม สิ่งละส่วน เปลือกอบเชย ใบกระวาน
กานพลู สาคู สิ่งละ ๒ ส่วน ขิงแห้ง ๓ ส่วน รากเจตมูลเพลิง ตีปัส สิ่งละ
๔ ส่วน น้ำตาลกรวด ๖ ส่วน กระทำเป็นจุดน้ำผึ้งรวงเป็นกระสาย บดเสวยหนัก
สลึง ๑ แก้วอาเจียน ๔ ประการ ด้วยติ๊กกะทาคินกำเรียบ แลวิสมามันเทศินอันหุพล
จึงคั้นเหียนอาเจียน มิให้เสวยพระกระยาหารได้ ให้จำเริญพระธาตุทั้ง ๔ ให้เสวย
พระกระยาหาร เสวยมีรสขุกักังยั้งนัก

ข้าพระพุทธเจ้า ขุนประสิทธิโอสถยสิน ประกอบบุญเกล้ายถวายเป็นธรรม
พระนารายณ์เป็นเจ้าเมืองลพบุรี เสวยเพลเช้าอัตรา ดินักแล ๒

๑๒ จำเริญพระธาตุให้เอาใบรักแห้ง บรเพ็ดแห้ง หัวหมู ดอกขจรากากิ ผล
มะตูมอ่อน รากมะตูม โกฎหัวบัว เทพทาโร สมอเทศ เทียนแดง เชือกเขาวรรน
ขิงแห้ง ตีปัส กะเทียมทอก รากชะพลู เกล็ดสินเธาว์ เสมอภาคกระทำเป็นจุด
บดด้วยน้ำผึ้งรวง น้ำสุรา ระคนกันเป็นลูกกอน เสวยหนักสลึง ๑ แก้วระวาตะ
เสมหะ โลหิต กำเรียบอันหุพล แก้วพระเส้นอันหุพลก อันกระต่างตั้งแต่พระขงษ์
ขึ้นไปตราบเท่าถึงบันพระองค์ ให้พระเสนนั้นอ่อน ให้เสวยพระกระยาหารเสวยได้
ให้จำเริญพระสถิตธาตุเป็นอันยิ่ง

ข้าพระพุทธเจ้า ออกขุนทิพจักรประกอบบุญเกล้ายถวายเป็นธรรม ๒

๑๓ จำเริญพระธาตุทั้ง ๔ ขุนพระกำลัง เอาหัวน้ำ รากเจตมูลเพลิง รากแคป้า
รากพนมสวรรค์ เสมอภาค ต้มด้วยพระสุธาร ๔ เหว ๑ เมื่อจะเสวยเอาขันทกักร
ปรงลงแต่พอประมาณ เสวยตามสมควร ขุนพระกำลัง จำเริญพระธาตุทั้ง ๔

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสาร ประกอบบุญเกล้ายถวายเป็นธรรม ๒

๑๔ เอาปฐาตุถอยนั้น ให้ลงทั้งอง ให้เจ็บทั้งอง ดูกอก เป็นกระสายกล่อน
บ้างก็เป็นพรรตัก กลิ้งขึ้นกลิ้งลง ให้ขัดหัวเหน่า เสียตราวข้าง ผู้หญิงข้างซ้าย

ผู้ชายข้างขวา แล้วให้แปรไป ให้ตบรูปโพ โลหิต ให้เสโทตกหนัก มักให้ไป
ปัสสาวะวันละ ๒๐ - ๓๐ เวลา บ้างก็ให้ขัดปวดมัสตวก บริโภคอาหารก็มีได้อิ่ม
ให้ท้องขึ้นท้องพอง ผอมเหลือง ถ้าเกิดแก่บุศศผู้ใด เป็นกรรมผู้นั้นแล ท่าน
ให้ประกอบยานี้กินตามบุญ ประดุจไม้เท้า แลโรคนี้มันแปรต่างๆ จะให้ขัดเท่าแฉ
พองตุลให้เย็นเท่านี้ก็ ยาสำหรับแก่นั้นให้เอา ชีลอม รากหว่านน้ำ เป็ลอกมูกหลวง
น้ำเต้าขม ผลกระดอม เสมอภาค ทำเป็นจวนละลายยาบุตรโคดำก็ได้ น้ำผึ้งรวงก็ได้
กินตามกำลัง กินแก้ววโยธาตูปิการแล ๒

๑๕ ถ้ามีถอยให้เอา ตริกะฎก รากจิงจ้อหลวง ผลราชดัด หัวหมู กะพังโหม
เข้าคำ ขมิ้นอ้อย หอมแดง ยาทั้งนี้เสมอภาค ทำเป็นจวนละลายน้ำหยันเหล้า
น้ำร้อนก็ได้ กินตามกำลัง แก้อาโปธาตูปิการแล ๒

๑๖ ถ้ามีถอยให้เอา บรรเพ็ด ข่าตาดแดง พรรณผักกาด กะดอม รากมะแว้งต้น
โพล กระชาย แก่นสน จันทน์เทศ จันทนา เสมอภาค ทำเป็นจวนละลาย
น้ำมวกเขา กินตามกำลัง แก้อาโปธาตูปิการแล

๑๗ ถ้ามีถอยให้เอา ผลมะขามป้อม ตริผลา สัต้าน รากชะพลู ตริกะฎก
ข่าแห้ง ลูกจันทน์ เสมอภาค ทำเป็นจวนละลายน้ำใบผักไผ่ น้ำใบกล้วยดิบก็ได้
แก้อาโปธาตูปิการหายแล ๒

๑๘ ขนุนหนึ่ง ผักแว้งแดง ผลชีลอม เป็ลอกมูกมัน หว่านน้ำ หญ้ารังกา
เสมอภาค ทำเป็นจวนละลายน้ำผึ้งรวง น้ำร้อนก็ได้ กินพอควรแก้อาโปธาต
อันให้ท้องขึ้นท้องพอง ขัดอุจจาระ ปัสสาวะมัสตวก หายแล ๒

๑๙ ขนุนหนึ่ง ให้เอา พริกสีอน ขิงแห้ง หญ้ารังกา เสมอภาค ทำเป็นจวน
ละลายน้ำร้อน มูตรโคดำก็ได้ กินพอควร แก้อาโปธาตูปิการอันให้ทำท้องผอมเหลือง
บริโภคอาหารมิได้ หายแล ๒

๒๐ ขนุนหนึ่ง ให้เอารากผักแว้งแดง เป็ลอกมูกมัน รากเสนียด หญ้ารังกา
เสมอภาค ทำเป็นจวนละลายน้ำผึ้งรวง น้ำร้อนก็ได้ กินพอควร แก้อาโปธาตูปิการ
ให้ร้อน ให้เสโทตกหนัก มักให้ไปอุจจาระปัสสาวะบ่อยๆ มัสตวก ผอมเหลือง
ท้องขึ้นท้องพอง หายแล ๒

๒๑ ขนุนหนึ่ง เอาเป็ลอกมะขามป้อม ผ่างเสน ต้ม ๔ เอา ๑ กินแก้ตมูก

ตกหนักหยุดเป็นอันเที่ยงแท้ ได้แก้รอดจากความตายเป็นหลายคนมาแล้ว ๒

๒๒ ยากัณฑ์ปดสภาวะ ให้เอาใบกะเพราเต็มกำมือหนึ่ง ดินประสิวขาวหนัก ๒ สติง
บดให้ละเอียด เอาใบชาต้มเป็นกระสาย สะลายถวายสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
นิพพานท้ายสระ* ให้เสวย เมื่อเสวยพระโอสถแล้วกราบทูลให้เสวยพระสุธารศขา
ตามเข้าไปภายหลังอีก ๒ ที ๓ ที ซึ่งขัณฑ์ปดสภาวะนั้นไปพระบงคนบาทสดวก ข้ำ
พระพุทธเจ้าพระแพทย์โอสถฝรั่ง ประกอบทูลเกล้าฯถวาย ได้พระราชทานเงินตรา
ขึ้น ๑ ๒

๒๓ วาโยธาตุพิการนั้น ท้องเปล่าอยู่ มิได้บริโภคอาหารสิ่งใดเข้าไปก็ให้อาเจียน
บางทีต่อบริโภคอาหารเข้าไปจึงให้อาเจียน ในท้องนั้นเต็มไปด้วยลม มีเสียงเป็น
อันดัง ลักษณะดังนี้ คือ วาโยธาตุให้โทษ ถ้าจะยาใช้ให้เอา เปลือกมูกหลวง
พริกไทย จิงแห้ง ผลตลอด หวานน้ำ แห้วหนู หญารังกา ผักแว้งแดง ราก
ไคร้เครือ สมอไทยลูกเหลี่ยม เสมอภาค ทำเป็นจวนละลายด้วยน้ำมูตรโคดำ
น้ำสุราก็ได้ กินตามกำลัง แก้ววาโยธาตุพิการแล ๒

๒๔ ถ้าแลผ้นแปรไป โรคนี้ย่อมว่าเปรีศดวง ดังนั้นจึงประกอบยานี้ไว้ ให้เอา
มหาหิงคุ์ หวานน้ำ ผลราชดัด ผลสวาติ ตีปดลี โกฏูเขมา กรุงเขมา ช่อม
จิงแห้ง ใบยางทราย เสมอภาค ทำเป็นจวนละลายน้ำร้อน น้ำผึ้งรวง น้ำนมโคก็ได้
แก้โรคดวง เพื่อกวาวาโยธาตุให้โทษหายแล ถ้ามีถอยให้เอา ช่อม รากเจตมูลเพลิง
รากทนต์ใบแฉก รากจิงส้อใหญ่ หวานน้ำ ใบตลอด ต้มด้วยเกลือตากแดด
ตรีกะฐก การบูร ใบหนาด เสมอภาคทำเป็นจวนละลายน้ำร้อน น้ำผึ้งรวง
น้ำมูตรโคดำก็ได้ กินตามกำลัง แก้ววาโยธาตุอันพิการหายแล ๒

๒๕ ปถวิธาตุออกจากตัวนั้น ให้เจ็บท้อง ท้องขึ้น ท้องพอง ย่อมว่าเปรีศดวง
ผอมเหลือง ให้เสียดสันหลัง แล้วแปรไปเป็นองคสูต ให้ดกบุพโพโลหิตทาง
ทวารหนัก ทวารเบา ถ้าแก้มิต้องถอยอายุแล ๒

๒๖ ยากัณฑ์ปถวิธาตุให้เอา ใบยางทราย กะเทียม ตีปดลี ผลมะตูมอ่อน ผล
มะแว้งทั้ง ๒ สติง รากผักแว้ง หวานน้ำ สมอไทย สัตบุษเทศ เสมอภาค
ทำเป็นจวนละลายน้ำนมคน น้ำนมโคก็ได้ แก้วปถวิธาตุวิการแล ๒

* คือสมเด็จพระเพทราชา (หมายเหตุ : เป็นเชิงอรรถตามต้นฉบับเดิม)

๒๖ ● ถ้ามีถอยให้เอา มหาหิงค์ หว่านน้ำ ตริกะฎก ตริผลา โพล จัณหมุ
ชะตามังลี รากขัฒมอน เส้มอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำส้มล้ำ น้ำร้อนก็ได้ กิน
ตามกำลัง แก้ปถวิธาตูปิการแล ฯ

๒๗ ● ถ้ามีถอยให้เอา บรรเพ็ด กะพังโหม รากมะแว้งทั้ง ๒ รากหญ้างัดมอนหลวง
รากขี้กาแดง เชือกเขาพรวน เส้มอภาคทำเป็นจุนละลายน้ำจันทน์ขาว น้ำขเอม
ก็ได้ กินตามกำลัง แก้ปถวิธาตูปิการแล ฯ

๒๘ ● ถ้ามีถอยให้เอา ผืนส่วน ๑ ผลมะตูมอ่อน ดอกบุนนาค ผลพิลังกาสา
สัตบุษเทศ กะพังโหม หญ้า ลูกเคด้า ใบมะจั่ว ใบทองหลางใบมน สิ่งละ
๒ ส่วน ทำเป็นจุนละลายน้ำร้อน กินตามกำลัง แก้ปถวิธาตูปิการหายแล ฯ

๒๙ ● ถ้ามีถอยให้เอา หนั่งจรเข้ มูลโค นอแรด หอยขม เขากระบือ ยา ๕ สิ่งนี้
เผาเสียก่อน กะเทียมม ลูกจันทน์ ตีปัสี หัวหมู เส้มอภาคทำเป็นจุนละลาย
น้ำร้อนกินพอควร แก้ปถวิธาตูปิการ อันให้เจ็บท้องหนักมีรูว้าย ได้กินยานี้หายแล ฯ

๓๐ ● ขนนาหนึ่งให้เอา ตีปัสี ผลมะตูมอ่อน สาค้าน ผลสมอไทย หว่านน้ำ
ใบเจตมูลเพลิง เส้มอภาค ทำเป็นจุนละลายน้ำผึ้ง น้ำร้อนก็ได้ กินพอควร แก้
ปถวิธาตูปิการให้โทษ ให้เจ็บเนื้อตัวทุกเส้นขน ลมตั้นในท้องมิเสียงอันดังต่างๆ
หายแล ฯ

● อัยกาโย อันว่ากายเราท่านทั้งหลายนี้ เหตุธาตุทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งแห่งกายแล
อายุ ถ้าธาตุทั้ง ๔ มิได้บริบูรณ์แล้วเมื่อใด สมุฐานก็จะแปรไปให้กำเนิดแก่โรคเมื่อนั้น
เวชชี้อันว่าแพทย์ผู้พยาบาลใช้สืบไปเมื่อน่า จึงพิจารณาให้แจ้งไป ในปฐมธาตุ
ทั้งหลายอันจะแปรปรวนพิการกำเริบ ตามฤดูเดือนวันเวลาอายุที่อยู่ที่เกิดก่อน
จึงจะรู้กำเนิดไข้ แล้วให้รู้สรรพคุณยา แลรสยาทั้ง ๔ ประการก่อน จึงจะประกอบยา
วางยา ถ้าวางยาชอบโรคๆนั้นกลัวยาตุงกาเห็นธนู ถ้ามีดั่งนั้นตุงดั่งหมู่เนื้อ เห็น
พระยาโกรธสัทธิราช ก็จะไปสาครหนีไปโดยเร็ว ถ้าตุงโรคมียูกวางยาผิด ดั่งอสรพิษมี
อันบุคคลเอาไม้ไปรังลงที่ขนดหาง โรคคือโทโสจะกำเริบขึ้นกล่อมทั่วสรรพางค์กาย
มรณ อันว่าความตาย ภวิสัทธิ ก็จะมี ทุวี่ แท้จริง

ถ้าใช้ในเคิมหันต์ โลหิตมีกำลัง วสันต์ วาโยมีกำลัง เหมันต์ เส้มหะมีกำลัง
กล่าวไว้ดังนี้พอประมาณ วิตถารแจ้งอยู่ในฤดู ๖ ศัมภีร์มหาโชติรัตนแลโรคนี้ทาน

นั้นแล้ว อันยาแก้ธาตุพิการนั้น ถ้าเตโชธาตุพิการให้ประกอบยา รศขม รศเผ็ด รศฝาด ถ้าอาโปธาตุพิการให้ประกอบยา รศขม รศหวาน โทษกำเนิดนั้น ท่าน ยกขึ้นเป็นอาการธาตุ ถ้าให้โทษ ให้ประกอบยา รศขม รศเย็น จึงจะชอบด้วย โดยโรค ถ้าแลยาหาไม่ได้ ยาเตโชธาตุ ยาอาโปธาตุนี้ใช้ต่างกันได้ ยาวาโยธาตุ ยาปฐวิธาตุนี้ใช้ต่างกันได้ ถ้ามีรู้จักสรรพยาแท้ให้ถามพญามาจารย์ให้แจ้งประจักษ์ ก่อนจึงประกอบ จึงจะชอบด้วยโรคอันกล่าวมาแต่หลังนั้นแล ๒

อนึ่งลักษณะดีกำเริบ ตีร่ว ตีค่น ย่อมให้ลักษณะเหลือง จักษุเขียว อุจจาระ ปัสสาวะ เนื่อก็เหลือง ให้ใจน้อย มักโกรธมักขลาด เจรจาด้วยผี มะเมอเพ้อพอก คลั่งไคล้ไหลหลง เพศดังนี้ให้เร่งยาจงดับพิษ

ถ้ามีถอยล่วงเข้าตรีโทษได้จะกลายเป็นลม อัมพาต สมรพักษ์ ลมวิหค กำหนดยามต้อง ๗ วันตาย

๓๑ ถ้าจะยาใช้ให้เอา หอมแดง รากขี้กาแดง รากสลึง แก่นสน สมอไทย บรรเพ็ด เสมอภาค สั่งละตำลึง ต้ม ๔ เหว ๑ กินแก้ดีกำเริบหายแล ๒

๓๒ ถ้ามีถอยให้เอา แก่นจันทน์ กุ้งเขมา แก่นสน กะพังโหมทั้งใบทั้งราก เสมอภาค ต้ม ๔ เหว ๑ กินหายแล ๒

๓๓ ถ้าใช้นั้นให้ร้อนกระหายน้ำนัก เอาจันทน์ขาว ใบพลูแก ขิง ขันทศกร เสมอภาคทำเป็นอุณทะลายน้ำดองไม้เป็นกระสาย ทั้งบดละเอียดกิน รำหัด พิมเสนด้วย แก้วร้อนแก้กระหายน้ำแล ๒

๓๔ ถ้ามีถอยให้เอา เปลือกมะรุ้ม ขมิ้นอ้อย พรรณผักกาด เสมอภาค น้ำดองไม้เป็นกระสายบดละเอียด กินแก้ร้อน แก้กระหายน้ำหายแล ๒

๓๕ ถ้ามีถอยให้เอา น้ำอ้อยสด น้ำใบฝักเปิด พรักไทยรำหัดน้อยหนึ่งกิน แก้วร้อน แก้กระหายน้ำหายแล ๒

๓๖ ถ้ามีถอยให้เอา ขานอ้อย กายาน แก่นปุ่น กรักขี้ถากรมหม้อใหม่ใส่น้ำไว้ จึงเอาดินสอพองเผาให้สุกใส่ลงในหม้อน้ำนั้น ให้คนไขกินเองๆ แก้วร้อน แก้กระหายน้ำหายแล ๒

๓๗ ยาหอมตุ้มให้เอา แก่นมะทราง เปลือกมะทราง เปลือกไข่เน่า ขอมเทศ กรักขี้ จันทน์แดง จันทน์ขาว ดอกพิทูร ดอกบุนนาค ดอกสารภี เกสรบัวน้ำ

เสมอภาคทำเป็นจวน น้ำดอกไม้นี้เป็นกระสาย บดทำแท่งละลายน้ำดอกไม้น้ำขาวเข้า
ก็ได้ รำหัดพิมเสนลง ทั้งกินทั้งชโลม แก้ไข้สันนิบาตอันมีกำลังมากหายแล ๒

๓๖ มโหสถยัตินั้นเอา สมุลแว้ง ดอกมลิ สารภี พิกุล ฆวนาค เกสร
บัวหลวง เกสรสัตตบงกช จันทน์ทั้ง ๒ กฤษณา กะลำพัก ขอนดอก แฝกหอม
ตนาว เปราะหอม โกฏหัวบัว เสมอภาค น้ำดอกไม้นี้เป็นกระสาย บดทำแท่งละลาย
น้ำขาวเข้า น้ำดอกไม้นี้ก็ได้ รำหัดพิมเสนชโลม ถ้ากินแทรกกันทุกครั้งที่ลงด้วย แก้
พิษมีไข้สันนิบาต อันตัวร้อนหนัก สรรพไข้ทั้งปวงหายสิ้นแล ๒

๓๗ ถ้าแลไข้ให้อาเจียนหนัก ให้อาบน้ำฝั้นส่วน ๑ จึงเอาเถาตำลึงมาตัดดอก
เป่าเอาแต่น้ำ ๒ ส่วน เอาพิมเสนร่ำหัดลงกินแก้อาเจียนหายแล ดื่นัก ๒

๓๘ ถ้าเสมหะปะทะหนักให้อา ญี่ป่ากควาย ใบพลูแก่ ตำบดเอาแต่น้ำ
แล้วเอาพิมเสนร่ำหัดลงพอควร กินแก้เสมหะดีขึ้นเสวยแล ๒

๓๙ ถ้าแลไข้ให้สิ้นเหต เจรจามีขี้ด ให้อา ใบผักคราด ใบแมงลัก พรมมิ
ข่าตาแดง สารส้ม เกสรเทศ เสมอภาค น้ำร้อนเป็นกระสาย บดทำแท่ง ละลาย
น้ำมะนาว รำหัดพิมเสนลง ทาล้นแล้วนวดต้นลิ้น ลิ้นหลุดเจรจามีขี้ดหายแล ๒

๔๐ ถ้ามีถอยให้อาตั้งเหลื่อม พิมเสน สิ่งละส่วน รากพริกไทย รากกรูงเขมา
สิ่งละ ๒ ส่วน ทำเป็นจวน ละลายน้ำฝั้นรวงกินพอควร แก้ลมอัมพาตอันจับให้
สิ้นเหตหายแล ยานี้ดียิ่งนัก ๒

๔๑ ยาพิพภาค ให้อา ยาตำ เทียนดำ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน พิมเสน
สิ่งละส่วน การบูร ๔ ส่วน ฝิ่น ๘ ส่วน ใบกันทา ๑๖ ส่วน สุราเป็นกระสาย
บดทำแท่ง น้ำกระสายใช้ให้ชอบโรคร้อนแลเย็น กินพอควร แก้สารพัดทั้งหลาย
อันให้ระส่ำระสาย กินเข้ามิได้ นอนมิหลับ ตกบุพโพโลหิต สงแดง หายแล ๒

๔๒ ยาคุชโลยาคนให้เอา การบูรส่วน ๑ ใบเสเดา ๒ ส่วน สหิสฺตฺยเทศ ๓ ส่วน
สมุลแว้ง ๔ ส่วน เทียนดำ ๕ ส่วน โกฏกระดูก ๖ ส่วน ลูกจันทน์ ๗ ส่วน
ดอกฆวนาค ๘ ส่วน พริกไทย ๙ ส่วน ขิงแห้ง ๑๐ ส่วน ดีปลี ๑๑ ส่วน ใบกันทา
๑๒ ส่วน ทำเป็นจวนละลายน้ำฝั้น เมื่อจะกินเคี้ยวด้วยสัพพิธิโย ๓ จบแล้วกินพอควร
แก้สรรพโรคทั้งปวงหายสิ้น มีกำลังกินเข้าได้นอนเป็นสุขหนักแล ๒

๔๓ ยาอินทวะมัสติ ให้เอา ปรง ๗ สุพรรณิธาน โหระ ลูกจันทน์ ดอกจันทน์

ลูกตลอด พริกไทย มหาหิงคุ์ ลำพัน ลูกน้ำเต้า ลูกโนมะนาว ลูกบวบเหลี่ยม
เสมอภาคทำเป็นจุน นัตถุ์แก้ไข้ตรีโทษถอยแด่ โหระแหงโกฏฐนั้นตามแต่จะเลือก
ใช้เถิด ๖

๖๖ ยาแก้หวัดน้ำมีได้ ให้เอารากทนต์ใบแดง รากหิงหยา รากพรมมิ สมอทั้ง ๓
กำทอด แปรตามย่น ผักราชพฤกษ์ รากสาคู ขันทศกร ยา ๑๐ สิ่งนี้ใส่หม้อภาค
ต้มสุกคั้นเอาหัว ๗ วัน จึงตากแดดจนแห้ง แล้วเอายางสลิติโตแห้งเท้ายาบดจนละเอียด
ปรุงรสมดเชียงพินเสกผงพอควร โรยกลีบจำปาก็ได้ ต้มลงดื่มทุกเช้า ๖

๖๗ หนานหนึ่งให้เอา หวานน้ำส่วนหนึ่ง เทียนแวงภาณี ๒ ส่วน มหาหิงคุ์ ๓ ส่วน
เกล็ดหินเฮว ๔ ส่วน รากเจตมูลเพลิง ๕ ส่วน ขิงแห้ง ๖ ส่วน ตับปลี ๗ ส่วน
ดองดิงเท้ายาทั้งนั้น ยางสลิติโตแห้งเท้ายาบดจนแห้ง น้ำมะนาวเป็นกระสายยบดทำแห้ง
เท้ายาทั้งนั้น ตากในร่ม ละลายน้ำมะนาว รำหัดเกล็ดหินเม็ดหนึ่งลงบนหนึ่ง กิน ๒ เม็ด
ลง ๒ วัน ตามแต่จะกินพอกำลึงเถิด แก้พยาตอันเป็นตัวในท้อง ป้าง ท้องมาร
ถูกกระผามม้ามย่อย สมถูกเสียดทวารเรอ แดลมทันท้อง ลมกระสายย ลมสันดาน
ลมพรวติกร ครอบมูตริตดวงทั้งปวง แดลมองคร้อ ถ้าสัตว์รชิตฤๅโลหิตศ่น โลหิตค่น
โลหิตกรัง กินยานี้เองๆ โลหิตตกตวงตนักแล ยานี้ประเสริฐนัก เว้นแต่กรรม
ได้กระทำมาแต่บุรพชาติโน้นจึงจะมีหายแล ๖

๖๘ หนานหนึ่งให้เอา หญ้าไทรมาบดเอาแต่หัว ๔ หนาน พริกไทยหนาน ๑
เคี้ยวขึ้นด้วยกัน ให้นำหญ้าไทรแห้งขาบเข้าในพริกนั้น แล้วตากจนแห้ง ตำระแนง
เป็นผง จึงเอารากเจตมูลเพลิง สหิสฺศฺตฺยุน ตำระแนงเป็นผงไว้แต่ละสิ่งๆ เมื่อจะ
กินจึงเอา สหิสฺศฺตฺยุนส่วน ๑ พริก รากเจตมูลเพลิง สิ่งละ ๖ ส่วน ประสมกัน
บดด้วยน้ำผึ้งรวกกิน ๖

๖๙ ถ้าจะให้ทุเลาธาตุ เอาพริก เจตมูลเพลิงแต่สิ่งละส่วน เอาสหิสฺศฺตฺยุน ๒ ส่วน
๓ ส่วน ๔ ส่วนก็ตามเถิดลงแด่ เมื่อจะประสมยานั้นเคี้ยวน้ำผึ้งให้เป็นยางตูม จึง
เอายางผงปรุงลง บดเป็นเป็นลูกกอนกินหนักสลิติหนึ่ง แก้วรชิตดวง แก้วลมกระสายย
ลมสันดาน ป้าง ท้องมาร ถูกกระผามม้ามย่อย พยาตเกิดในทวารอก โลหิตตก
ตมูก ตกทวารทั้ง ๙ ตกเลือด เสมหะปะทะขึ้น ถอยสิ้นแล ๖

๗๐ จิตรกรายพิศรุฎ ให้เอาโกฏฐสอ โกฏฐก้านพร้าว รากไคร้เครือ กระวาน

เทียนดำ เทียนขาว เทียนแดง เทียนลัดบัว เทียนเขาวงกต โกฎศอ โกฎเขมา โกฎกัศรา โกฎพุงปลา บรเพ็ด ใบกันชา สหัสคุณทั้ง ๒ ลูกพิลังกาสา รากไคร้ไคร้ แห้วหมูใหญ่ ขมิ้นอ้อย พริกหอม พริกหาง สิ่งละ ๒ ส่วน ตีปัสั เท้ายาทั้งนั้น จึงเอาใบกระเพราแห้ง ๒ เท่าตีปัสั ทำเป็นธูณละลายน้ำผึ้งรวงเป็นธูณกอนกินหนักสัถึง ๑ กินไปทุกวันให้ได้เดือน ๑ จึงจะรู้จักธูณยาเห็นประจักษ์อันวิเศษ แก้นิมนวดติโรศ ๙๖ ประการกับพยาธิทั้งหลายทุกประการคืนักแล ๖

๑๑ มหามาตธูณเกษิ ให้เอาราชคันหา อัชระคันหา รากจิงจ้อใหญ่ ประสะแล้ว เปลือกมะรุมตากแห้ง เทียนเขาวงกต เกล็ดสินเธาว์ เกล็ดเขาวงกต เกล็ดธูณจะละ สิ่งละส่วน พริกอ่อน ขิงแห้ง รากเจตมูลเพลิง สมอไทยใหญ่ลูกเหลี่ยม เอาแต่เนื้อ กรามพลู หวานน้ำ ดองดิง สิ่งละ ๒ ส่วน มหาหิงคุ์ ๕ ส่วน ตีปัสั ๖ ส่วน กระทำเป็นธูณละลายน้ำส้มล้ำ น้ำกะเทียม ประสมกันบดเป็นธูณกอนเสวยหนักสัถึง ๑ แก้ม ๘๐ จำพวก แก้มหะ ๒๐ จำพวก พระเส้นกล่อนแลเส้นอันทพฤก แก้มอุทกขังคมาวาตา อันอยู่ในพระเส้นทั้ง ๑๐ อันแล่นขึ้นไปให้เสียดพระอุระ ให้นั่งง่วงงัวเวียน แล้วให้ผายพระวาตะไปพระบังคนหนักสัตวฤก แลราชคันหา แลอัชระคันหา รากจิงจ้ออันนั้น ผู้จะทำไปข้างน่ายักย้ายดูจให้เดินเพิ่มขึ้นมิให้เดินผ่อนลง พอสมควรรนั้นเถิด ๖

๑๒ พระอังกษพระเส้นตั้งให้ห้อยอน เอาเทียนดำ เกล็ดส่วน ๑ อบเชย ๒ ส่วน ไพล ๔ ส่วน ใบพลับพลึง ๘ ส่วน ใบมะขาม ๑๖ ส่วน ตำจุลิกการห่อผ้าหนึ่งขึ้นให้ร้อน อังกษพระเส้นอันพิรุชให้ห้อยอนแล ๖

๑๓ ยาทาพระเส้น ให้เอาพริกไทย ข่า กระชาย หอม กะเทียม มหาหิงคุ์ ยาตำ สิ่งละส่วน ตะไคร้หอม ใบขี้เหล็ก ใบตองแตก ใบมะขาม ใบเลี่ยน สิ่งละ ๔ ส่วน เอาใบมะคำไก่ ๑๖ ส่วน น้ำสุรา น้ำส้มสาธุก็ได้ เป็นกระสายน้ำส้มสาธุทาแก้พระเส้นพิรุช แลแก้มอัมพาต สมบัติมาฏู กล่อน ตะคิว จับโปง เมื่อยบทั้งปวงหายแล ๖

๑๔ ยาทรงนัฎฐิ ให้เอาตริกะฏู โกฎศอเทศ โกฎศอจัน โกฎหัวบัว ขอมเทศ หวานน้ำ เปราะหอม ลันทเลบั้ง แก้วแกลบ เปลือกไขพิศัคว์ สัซซัผา เบี้ยผู้ผา น้ำประสานตัญญู ขมต พิมเสน เสมอภาคทำเป็นธูณ ทรงนัฎฐิแก้พระวาโย

ทั้งหลาย แลพระโรคอันเกิดในพระเศียร พระเนตร พระนาสิก หายแล ฯ

๖๖ ยาทรงนัตถ์ ให้เอา ชมด พิมเสน ตริกะฎก สิ่งละส่วน โกฎโสอ โกฎเชียง โกฎพุงปลา กานพลู เบี้ยผู้เฒ่า ขาดหรรษณ สมุลแว้ง อบเชยเทศ เกศรุมณาค น้ำประสานทอง สิ่งละ ๒ ส่วน ทำเป็นสุณ ถ้าจะทำทรงดม เอา ผิวมะกรูด โพลี ประกอบลงพอควร ห่อผ้าบางทรงดม แก้วบวดพระเศียร แก้ว วังเวียน แก้วสลับ แก้วริศดวงในพระนาสิก พระโสอ พระเนตร แลประขรรเพื่อ โลหิต บำบัดพิษมีประเสริฐนักแล ฯ

๖๗ ยาทรงทาพระวิสาศ แก้วพระโลหิตทำเดาอันประขรรพระเจ้านัก ให้เอา กฤษณมอ อบเชยเทศ รากมลิ รากสลิติ รากสมี ชมด บดด้วยน้ำดอกไม้นอก น้ำดอกไม้นอกก็ได้ รำหัดพิมเสนลง ทรงทาหายแล ฯ

๖๘ ถ้าทรงเชียให้เอาโหราเดือยไก่ โหราอำมฤตย์ โหราอำมฤตสังคสี โหราบอน โหราเท่งสุกัณห์ โหราเขากะบือ โหราไบกลม โกฎักตรา ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู พริกหอม พริกหาง พริกอ่อน ดีปลี มหาหิงคุ์ ดินประสิ่วขาว หอมแดงชาตรี ยาทั้งนี้สิ่งละเพ็ช ฝนสลิ ๑ ทองคำเปลว ๑๐ แผ่น น้ำมะนาว เป็นกระสาย บดทาแห่งตากในร่ม ฝนด้วยน้ำมะนาว น้ำทา เมื่อเชียวแล้วนั้น ถึงเป็น ผีฟกทุมเมียดขึ้นเป็นเม็ดเป่นเป่าเป่นปมก็หาย ถ้าเป็นไขจับให้สับกระหม่อมสับต้นคอ ทาหาย แก้มขมขึ้นสูงด้วย ถ้างูพิษมี ตะบอง แผลงปอง ขบ ฝนด้วยน้ำมะนาวก็ได้ สุรางค์ก็ได้ ทั้งกินทั้งทาหาย ฯ

๖๙ ถ้าสัตว์เป็นผีขึ้นมเจ็บปวดมีพิษมีหนักก็ตี เอาขานี้ใส่ในลูกสัปรดแล้วสูมไฟ ให้สัปรดสุก จึงเอายาฝนด้วยสุรางทาแก้พิษมีผีหายแล ทานต์คำไว้แห่งละบาททอง ด้วยสุรพยาหายากแล ฯ

๗๐ มหาสุตทพิชัยให้เอา สักัน ระพลู เทียนเขาวาณ โกฎโสอเทศ หวาน้ำ ข่าแห้ง สิ่งละส่วน ไม้คันทา ขิงแห้ง เกตุอสุณจะละ เกตุอเขาวาณะ เกตุอ สันเขาวี สิ่งละส่วนกึ่ง สหัสตุนประสะแล้ว ๒ ส่วน ดองดิง ๓ ส่วน เปส้าน้อย ประสะแล้ว พริกอ่อน สิ่งละ ๗ ส่วน มหาหิงคุ์ รากชิงจ้อประสะแล้ว ดีปลี สิ่งละ ๘ ส่วน กระทำเป็นสุณ เมื่อจะเสวยจึงชั่งเอาหนักสลิ ๑ แทรกกะเทียมเทย์ ๒ โข เอาน้ำผึ้งรวมน้ำส้มสุ้าประสมกัน บดละลายกินแก้พระเส้นอันทพทุก อันแน่นขึ้นไป

ถึงพระเส้นทั้ง ๓ พระเส้นอันกระต้างนั้นเส้นขึ้นไปจับเอาบั้นพระองค์ทั้ง ๒ ข้าง แล้วเส้นขึ้นไปจับเอาต้นพระขีพหาให้มันตึง, ให้หอบพับ, ให้ง่วง, ให้วงเวียน, แล เกิดเพื่ออาพาไศรย ปักกะมาไศรย ให้ถอยห้อยนอนเป็นปรกติ

ข้าพระพุทธเจ้าออกขุนประสิทธิโอสถประกอบมูลเกล้าฯถวาย ๖

๕ น้ำมันขนานหนึ่ง ให้เอาใบสาขโง้ง ใบผักบุ้งขึ้น ใบมะลิ หัวมัน ตำเอาน้ำ สั้ดะทนนาน น้ำมะนาว ๓ ทนนาน น้ำกะเทียม ๖ ทนนาน น้ำมันงาทนนาน ๑ หุงให้คง แต่่น้ำมันแล้ว เอาผืนหนังบาท ๑ บดปรงลง นวดเส้นอันทพุก ในครุฑฐาน แล เส้นอันหดเป็นเถาเป็นข้าวฝักกิติ ฟักแห่งใดกิติ เอาน้ำมันนี้ทาแล้ว นวดรัดเส้น ไปเนืองๆ เส้นซึ่งพิรุณนี้ดีดังเก่าแล

ข้าพระพุทธเจ้า ออกพระสิทธิสารพราหมณ์เทศ ประกอบมูลเกล้าฯถวาย ทรงในวัน ๗ ๘ ๑๒ คำปฏิญ เอกศก (พ.ศ. ๒๒๐๒) เมืองลพบุรีแล ๖

๖ น้ำมันมหาศรรณราชโสด เอาโหรทั้ง ๒๗ บาท สักัน ระพสุ เปล้าใหญ่ เปล้าราม เปล้าน้ำเงิน เทียนทั้ง ๕ เทียนเขยารภาณเป็น ๖ โกฎทั้ง ๕ กานพลู ใบ กระวาน ลูกเอ็น จันทน์แดง จันทน์ขาว หางโหด มหาละลวย ลูกตลอด สั้ดะ ตำลึง ๑ ตรีกระฎุก เปล้าน้อย พิมเสน รากไคร้หอม รากแฝกหอม ไคร้เครือ เปราะหอม สั้ดะ ๒ ตำลึง รากคันทา สั้ดะคันทา อชระคันทา อบเชย รากฝัก แผล้วแดง รัดโรติ สั้ดะ ๓ ตำลึง รากเจตมูลเพลิง แก่นสน สั้ดะ ๔ ตำลึง กฤษณา ใบตลอด สั้ดะ ๕ ตำลึง ลูกสาขโง้ง ๒๐ ลูก น้ำมันกรูด น้ำมันว น้ำมันงัว น้ำมันส้ม น้ำมันโค น้ำมันกระบือ น้ำมันมะกอก น้ำมันมะพร้าว น้ำมันทุเลตะ น้ำมันเชตะ น้ำมันพิมเสน น้ำมันดิน สั้ดะทนนาน น้ำมันงาเชย ๗ ทนนาน มะพร้าวไฟ ๓ ลูกบิตเอาแต่กะทิ หุงให้คงแต่่น้ำมัน ทาแก้เส้นอุทงษ์คมาวาตา อโศคมาวาตา อันระคนพระโลหิตแด่นในพระเส้นสดวก ให้พระเส้นตึงแลกระต้างนั้นออกเป็นปรกติ

ข้าพระพุทธเจ้าออกพระสิทธิสารประกอบมูลเกล้าฯถวายให้ทรง ณ วัน ๓ ๘ ๑๐ คำ ศักราช ๒๒๓๐ ปีชวด อัฐศก* ๖

๗ น้ำมันภาสารโสด ให้เอารากหญ้าขี้ดมอน รากขี้เหล็ก รากปะคำไก่ ราก ปะคำติกระบือ รากเลี่ยน รากรักขาว รากลำโพงทั้ง ๒ รากชุมเห็ด รากฝักส้มป่อย

*แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ (หมายเหตุ : เป็นเชิงอรรถตามต้นฉบับเดิม)

ขมิ้นอ้อย ขิง ข่า ยาทั้งนี้ควรต้มให้ดื่ม ควรตำให้ตำ เอาน้ำล้างละทนาน น้ำมัน
พรรณผักกาด น้ำมันพิมเสน น้ำมันตะขู่ง น้ำมันงา ล้างละทนาน หุงให้คงแต่น้ำมัน
แล้วจึงเอา ดัดตะพานน้ำ ดึงเห็ดลอม พริกหอม พริกหาง พริกอ่อน ผ้น ล้างละสลึง
เทียนทั้ง ๕ ล้างละบาท ๑ บดปรุงลงในน้ำมันไว้ ๓ วัน จึงทาแฉนวนแก่พระเส้น
อันเทพฤกให้หยาบ แฉพกบวมเป็นหัวเป็นหน่วยแฉอยู่ให้ละลายออกเป็นปรกติแล ฯ

๖๓ น้ำมันมหาปะไลยกัดปี ให้เอา ลำพันแดง หวานพระผ้ง หวานบุษราคัม
หวานไผ่เหน้า หวานพันชน หวานเปราะป่า หวานพระกราบ รากเป็ดน้ำน้อย ราก
เป็ดน้ำใหญ่ สหัสตฤณทั้ง ๒ ล้างละ ๕ ตำลึง แก่นแสมทะเล เอื้องพิศมิม้า ล้างละ
๑๐ ตำลึง ใบตลอด ใบกระเนียด ล้างละทั้ง ๑ ยาทั้งนี้ควรต้มให้ดื่ม ควรตำให้ตำ
บดเอาน้ำให้สิ้นเชิง น้ำมันงาทนาน ๑ หุงให้คงแต่น้ำมัน จึงเอาน้ำมันพิมเสน ๒ ทนาน
ใส่ลงเมื่อภายหลัง แล้วเอาพิมเสน ๒ สลึง ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู
ล้างละบาท ๑ การบูร ๓ บาท ทำเป็นจวนปรุงลงจนให้สับกัน ทรงแฉเส้นอันเทพฤก
กล่อนลมให้มีเนื้อเท่าตาย งดยเพลี่ย

ตำรานายเพ็ชรปัญญาทูลเกล้าฯถวาย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ประกอบ
ถวาย ได้ทรงฉนวน ๑ ๒ ๑ คำ ปิฎกเอกศก ฯ

๖๔ สีมังบัวพระเส้น ให้เอารวมดทั้ง ๒ ไพล พิมเสน โกฏเยียง กรุงเขมา
ดึงเห็ดลอม จันทน์ทั้ง ๒ ฤชณา กระลำพัก ล้างละเพ็อง โกฏสอ โกฏเขมา
โกฏจุลาสำภา โกฏกัศรา โกฏสิงคลี โกฏหัวบัว มะชะกียาณิ กระวาน กานพลู
ลูกจันทน์ ดอกจันทน์ เทียนดำ เทียนขาว พริกหอม พริกหาง พริกอ่อน ดับลิ
ลูกกราย ผ้น สีมัง ล้างละสลึง ฤชเยิม หอมแดง ขมิ้นอ้อย ๒ สลึง ทำเป็น
จวนละลายน้ำมันาว ๑๐ ใบ น้ำมันงาทนาน ๑ น้ำมันหมูหึ่ง น้ำมันเสือ น้ำมัน
จระเข้ น้ำมันงูเห่า น้ำมันงูเห็ดลอม พอควร หุงให้คงแต่น้ำมัน จึงเอาน้ำจันโรง,
ชันย์อ้อย, ชันระนัง, ใส่ลงพอควร กวนไปตีแล้วจึงเอาทาแพร่ทั่วถวาย ทรงปิด
ไว้ที่พระเส้นอันแฉงนั้นหยาบ

ข้าพระพุทธเจ้าออกพระสิทธิสารประกอบทูลเกล้าฯถวายทรง ฉนวน
๑ ๒ ๔ คำ ปิณฑโทศก ฯ

๖๕ หนานหนึ่งให้เอาเบญจางโพง เป็ดอกดีหมี่ ขมิ้นอ้อย ลูกกระเบว ใบเสี้ยน

ตำบิตเอน้ำสังสะจอก น้ำมันงาจอก ๑ หุงให้คงแต่้น้ำมัน ทรงในเสื้บพระหัตถ์
แก้โรคดวงกินในเสื้บพระหัตถ์ ประกอบถวาย ณวัน ๗ มี ๕ คำ ปีชวดโทศก ๖

๑๖ น้ำมันบาดแผลตาอิน พริกไทย ๗ เมล็ดทุบพอแตก กะเทียม ๗ กลีบ
ทุบพอขยับ แล้วใส่ลงในน้ำมันมะพร้าวเอาชาม ๑ จึ่งเอาตะกั่วหนัก ๒ บาท หลอม
ให้คว้างเทลงในน้ำมัน แล้วเอาขึ้นหลอมเทอีกให้ได้ ๗ หุน แล้วเอาตะกั่วแชไว้
ในน้ำมัน ใส่บาดแผลหายแล ใส่ใส่ด้วนก็ได้อะมอยมีตัวก็ได้ ดินักแล ๖

๑๗ ๑๗ หนึ่งให้เอาเปลือกมะขาม รากรักขาว รากชะคราม รากผักลิ้นผี ราก
ชาลิ้นชม เครือเขาอ้อมเหมือน หัวน้พระตะบะ หัวน้พระตะหิง ต้นเทียนนา บรเพ็ด
ขมิ้นอ้อย ขมิ้นชัน รากลำเจียก พรรณผักกาด สมอไทย รากพิลังกาส่า ผักขวง
ตุ๊กชุมเห็ด ใบมะกา เสมอภาค สับต้ม ๔ เอา ๑ กรองจงบดกากแล้ว เอา
น้ำมันงาไซยภาคหนึ่ง น้ำยาดม ๓ ภาค หุงให้คงแต่้น้ำมัน ทรงแก้พระเกษาท่อน
แลให้คั้นให้ห้งอกเพื่อพระโรคโรคดวง

ข้าพระพุทธเจ้าออกพระสิทธิสารประกอบมูลเกล้าฯถวาย ณวัน ๗ มี ๓
คำ ปีชวดโทศก ๖

๑๘ น้ำมันแก้เปื่อยพัง ให้เอาเปลือกหมี่เหม็น เอาขอกเปลือกตรุษ เปลือก
มะขาม เปลือกมะขบ เปลือกสารภี ขอบชะนางแดง เบญจกานี ครั้ง สี่เสียดเทศ
ลิ้นทะเล ผื่น ตู้งเห็ดอม เสมอภาค น้ำมันงาพอควร หุงให้คงแต่้น้ำมัน ยอนเป่า
เข้าไปในสำกล้อง แก้วขิดพระบังคนเบา แก้วปดขบแก้วบุโพแล

ข้าพระพุทธเจ้าออกพระสิทธิสารประกอบมูลเกล้าฯถวาย ทรงณวัน ๓ มี ๔
คำ ปีชวดโทศก ๖

๑๙ น้ำมันองคสูตอุปถัมภ์ เอาใบเสเดา เปลือกเสเดา บรเพ็ด กะถินแดง เปลือก
เพกา หญาตันตุ้ตตุ้ ขอบชะนางแดง ใบคนทา ใบตรุษ เปลือกตรุษ ใบชุมเห็ด
กะเทียม ขมิ้นอ้อย ตำบิตเอน้ำเสมอภาค สังสะจอก น้ำมันงาจอก ๑ น้ำมันยาง
อันใส่ถึงข้อนหอย หุงให้คงแต่้น้ำมัน แล้วจึ่งเอาผื่น สี่เสียดเทศ ครั้ง ลิ้นทะเล
ชาตหรรณ มดยอบ สารส้ม สังสะ ๒ สติง บดปรงลงเป่าบ้างทาบ้าง แก้องคสูต
แก้โรคดวงอก ทวารหนัก ทวารเบา แก้ววม แก้วคั้น แก้วผัก แก้วใส่ด้วน แก้วอุปถัมภ์

ข้าพระพุทธเจ้าออกพระแพทย์พงษาประกอบมูลเกล้าฯถวาย ทรงณวัน

๓๑ ๔ คำ ปิณฑโกศก ๖

๖ น้ามันเน่าเปื่อยอุบาทว์ เอาจะพรวัวไฟแต่ซีกข้างหัวนั้น ๓ ซีกบูดคั้นปนกะทิแล้ว จึงเอาตำโพงทั้งใบทั้งลูกตำกรองเอาแต่น้ำ เปสีกอตุกมะขามบชน้ำ เอาจ้แต่เท่ากัน หุงให้คงแด่น้ำมันมะพรวัวแล้ว จึงเอาเปสีกอใส่เสียดเทศ ผั้น เกสิดินขาว ตึงเหลื่อม ประลงในน้ำมันแก๊ฝเป้อยผิเน่า แลอุบาทว์ ได้ด้วน แก้วบุโพ น้ำเหลืองหาย

ข้าพระพุทธเจ้าออกพระติฐิสารประกอบมูลเกล้าฯ ถวาย ณ วัน ๒๕ ๕
คำ ปีชวดโทศก ฯ

๖๖ หนานหนึ่งเอดำลึงไบแฉก น้ำลุดแช่ ไบพาแก่น ลูกลำโพง ลูกฝ้าย
ดำบิตเอดำแต่ลึงสะจอก น้ำมันจอก ๑ หุงให้คิงแต่น้ำมัน จิงเอดำเ็น ตึงเหต้อม
ปรังลงตามควรร ทรงหยอดในพระกรรมแก้ติงแก้คั้น แก่น้ำเหต้อมกับโพ

ข้าพระพุทธเจ้าออกพระสิทธิสารประกอบมูลเกล้าฯ ถวาย ทรงณวัน
๕๕ ๕ ค่ำ ปีชวดโทศก ฯ

๑๗ ๑) ทนทานหนึ่งให้เอวเยียดการเกิด ยอดเตย ยอดลำเจียก ขมิ้นอ้อย ตำบด
เอวแต่ห้าสิ่งจะจอก น้ำมันงาจอก ๑ น้ำมันหอมอันดีจอก ๑ หุงเอวให้คงแต่
น้ำมัน แล้วจึงเอวถูในกะเบา ถูในกะเบียบน ถูในลำโพงแดง ถูในลำโพงขาว
สีเสียดเทศ สิ่งละสี่สิ่ง ๑ บดปรุงลงน้ำมัน จะทรงยอนในพระกรรม เป้าเข้าใน
ลำกล่อง ทาก็ได้ แก่บพโพน้ำเห็ดอง อันให้เปื่อยให้คันก็ดี หายแล

ข้าพระพุทธเจ้าออกพระสิทธิธำมรงค์ประกอบบทเกล้าฯ ถวาย ณ วัน ๕ ๖ ๕ ค่ำ
ปีผลัดวิศก ฯ

๑๙๘ ๑ น้ำมนมหาจักร ให้เอาน้ำมันจากทนาน ๑ ด้วยทนาน ๖๐๐ มะกรูดสด ๓๐ ลูก แล้วจึงเอาน้ำมันตั้งเพลิงขึ้น รุมเพลิงให้ร้อน เอาผิวมะกรูดใส่ลงให้เหลือนอง เกรียมดีแล้ว ยกลงกรองกากให้หมดเอาไว้ให้เย็น จึงเอาเทียนทั้ง ๕ ตั้งละ ๒ สติง ตีปัลลิก ๑ การบูร ๒ บาท บดจนละเอียดบดปรุงลงในน้ำมันนั้น ยอนหุ แก้วมแก้ว ริดดวง แก้วป้อยคันก็ได้ ทาเมื่อยขาบก็ได้ ใส่บาดแผลเจ็บปวดเสี้ยนหนามหอกดาบ ก็ได้ หายแผล แต่อย่าให้ถูกน้ำ ๓ วัน มิเป็นบูปโปเลย ๒

๗๑๙ ● ขนากหนึ่งให้เอาพิมเสน ๒ สติง การบูร ๓ สติง มาตะกั ๕ สติง ขึ้น

ตะเคียน กายาน สี่ละ ๗ สติง สี่ผึ้งขาว ๑๐ ตำลึง น้ำมันมพร้าวอันใหม่ต้นนั้น
ครึ่งทอน เคียวขึ้นด้วยกันให้สุกดีแล้ว กรองกากออกเสีย เอาไว้ให้เย็น จึงเอาไข่ไก่
เอาแต่ไข่ขาว ๒ ลูก เอาตุ๋นรากต้นประมาณเจอกหนึ่ง กวนกับไข่ให้สับกันดีแล้วจึง
แบ่งออกให้เป็น ๓ ภาคๆหนึ่งนั้น เอาน้ำทะเลงไข่ ๓ สติง การบูร ๓ สติง กวน
เข้าด้วยกันให้สับดีแล้ว เป็นสี่ผ้งแดง จึงเอาสี่ผ้งขาวภาค ๑ นั้นมากวนด้วยปูนสี
พอสมควร เป็นสี่ผ้งเขียว ภาคหนึ่งเป็นสี่ผ้งขาว ปิดแก้พิศม์แลบร้อนให้เย็น

ทำพระพุทธรเจ้า เมสี หมอฝรั่งประกอบมูลเกล้าฯถวาย สำหรับปิดฝีเปื่อยเน่า
บาดเจ็บใหญ่่น้อย ให้ดูตบพโพกตเนื่อ เรียกเนื่อ ด้วยสี่ผ้งเขียวใช้กัด สี่ผ้งแดง
เรียกเนื่อ สี่ผ้งขาวแก้พิศม์ เลือกใช้เอาเถิด ๖

๖๖ หนานหนึ่งให้เอาตบูกตำหลอมขึ้นให้คว้างแล้ว เอามาดัดเสียให้ยับแล้ว
เอามากวนให้เลื่อยด เอาน้ำมันดิบใส่ลงให้ท่วม ไว้แรมเดือนแรมปี ทากระตาส
ทาสำลิกี้ได้ ปิดฝีเปื่อยเน่าใหญ่่น้อย ทั้งกัดทั้งเรียกเนื่อ ดูตบพโพกตเนื่อ ๖

๖๗ น้ำมันทิพโสฬศ ครอบฝัทั้ง ๑๖ จำพวก คือ ฝัฟกวาง ฝัฟกคอกี้ดี ฝั
คันทมอลา ฝัฟกหนูกี้ดี ฝัคันทสุต ฝัฟกขุมใหญ่ ฝัฟกขุมน้อย เท้าผลมะพร้าว
ผลมะขวิด เท้าผลส้มซ่า ผลมะนาวกี้ดี ให้เอาใบคนทา ใบมะแว้งทั้ง ๒ ใบมะเขือขึ้น
ทั้งรากทั้งใบ ถั่วภูทั้งรากทั้งใบ หย้าป็นตอ หย้าแพรกแดง ใบระงับพิศม์ ใบเสเดา
ใบพุทรา ใบชิงชี ใบตาลดำ ตำลึงใบแดง ใบมะเต๋อดิน ขมิ้นอ้อย ใบผักปราบ
ใบผักเป็ด มะกั่วเครือ ใบหมอนน้อย ใบผักเป็ด ใบแคแดง หย้าปากกระบือ
ใบขบาแดง ยานี้ตำเอาน้ำสี่ละทอน ๘๐๐ น้ำมันงาทอนหนึ่ง หุงให้คงแต่้ำมัน
แล้วเอาออกไว้ให้เย็น จึงเอาลูกจันทน์ ดอกจันทน์ กระวาน กานพลู สี่ละสติง
เทียนดำ เทียนขาว เทียนแดง เทียนเตาตักแตน เทียนเขาวากัน โกฎสอ โกฎเมา
โกฎูสาสำภา โกฎักานพร้าว โกฎูงปลา โกฎักตรา สี่ละสติงเพ็อง การบูร
พิมเสน สี่ละ ๒ สติง บดลงเลื่อยด ปรงลงในน้ำมันไว้ ๓ วันจึงใช้ กินแก้พิศม์
ฝีดวงใหญ่ดวงน้อย ให้ได้กินตามกำลัง แก้พิศม์ดาลทราง ใส่ตาและอนนูกี้ได้
แก้โรคดวงมองคร้อ แก้เมื่อยขา กินก็ได้ทาก็ได้ เมื่อจะหุงน้ำมันนี้ ให้บูชาเครื่อง
กระยาบดแก้พระฤษีผู้ไว้ดำรานี้ ทองคำบาท ๑ เป็นคำนับถึงประสิทธิแล ๖

๖๘ สันฉบับแต่เท่านั้น ๖

ตำราพระโสมพะดินพระนารายณ์ฉบับชำระใหม่

หลังจากที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชเสาวนีย์ให้จัดพิมพ์ตำราพระโสมพะดินพระนารายณ์เป็นครั้งแรก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๖๐ แล้ว ตำราพระโสมพะดินนี้ ได้ถูกจัดพิมพ์อีกหลายครั้ง เช่น พิมพ์ครั้งที่ ๙ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๒๒ โดย “โครงการเผยแพร่เอกลักษณ์ของไทยฯ กระทรวงศึกษาธิการ” โดยจัดพิมพ์ร่วมกับ “ตำรายาศิลาจารย์กวดราชโอรส” ฉบับของ “ศาสตราจารย์ น.พ.สำราญ วัณศพัทธ์” พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๓ แจกในงานพระราชทานเพลิงศพนางไขศรี ทองธิว ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม โดยจัดพิมพ์ร่วมกับ “ตำราสรรพคุณยา” ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท “ตำรายาพิเศษ” พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ และ “ตำรายาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์” นับได้ว่าตำราพระโสมพะดินนี้เป็นตำรายาที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางและแพร่หลายทั่วไปในหมู่ประชาชน สมกับที่เป็น “มรดก” อันล้ำค่าที่บรรพบุรุษไทยได้สร้างสมไว้และสืบทอดมาถึงปัจจุบัน

ในการจัดทำคำอธิบายตำราพระโสมพะดินพระนารายณ์นี้ ผู้จัดทำได้ศึกษาเปรียบเทียบ ต้นฉบับจากหลายแหล่ง จากฉบับเก่าที่เป็นสมุดเขียนที่เป็นสมบัติส่วนตัว จากฉบับเก่าที่ผู้จัดทำได้จากร้านขายหนังสือโบราณ และจากฉบับหอพระสมุดฯที่มีการจัดพิมพ์หลายครั้งหลายครา หลังจากที่ได้ศึกษาและวิเคราะห์ตำราพระโสมพะดินนี้ร่วมกับผู้รู้ทั้งที่เป็นแพทย์และเภสัชกรทั้งแผนปัจจุบันและแผนโบราณหลายท่าน เชื่อว่าการคัดลอกตำรานี้ต่อ ๆ มาจนถึงฉบับที่มีให้ศึกษาเหล่านั้น น่าจะมีความคลาดเคลื่อนอยู่บ้าง โดยเฉพาะชื่อของเครื่องยาสมุนไพรบางชนิด การคัดลอกต่อ ๆ มาที่มีผิดพลาดไปจนไม่สามารถตีความได้ ตัวอย่างเช่น ตำรับยาขนานที่ ๖๑ “ยาทรงทาพระวิลาศ แก้วพระโลหิตกำเดา” (หน้า ๑๙) นั้น คำ “วิลาศ” หรือ “วิลาด” แปลว่า “ของยุโรป (เป็นคำที่ชาวอินเดียสมัยก่อนเรียกชาวตะวันตก โดยเฉพาะชาวอังกฤษ) เช่น สาควิลาศ เหล็กวิลาศ ผ้าวิลาด” ส่วนคำ “วิลาส” หรือ “พิลาส” แปลว่า “งามมีเสน่ห์” ซึ่งคำเหล่านี้ไม่ได้สื่อความหมายกับเนื้อความในตำรับยาขนานนี้เลย คำนี้น่าจะเป็น “พระนลาฏ” ซึ่งเป็นคำราชาศัพท์ที่หมายถึง “หน้าผาก” คือยาขนานนี้เป็น “ยาทาหน้าผาก” ในภาษาสามัญนั่นเอง สาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการคัดลอกคำหลายคำผิดพลาดไป อาจเป็นเพราะสมัยก่อนการจารบนใบลานมักมีผู้อ่านให้ แล้วผู้จารก็จารตามไป เช่นเดียวกับการลอก

คำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์

ใส่สมุด จึงมักต้องมีการตรวจสอบหลังการคัดลอกทุกครั้ง แต่ก็ยังอาจมีที่ผิดพลาดไปได้บ้าง

ประเด็นสำคัญมากประการหนึ่ง คือ ข้อความตอนหนึ่งในตำราพระโอสถฯนี้ ซึ่งมีเพียงที่เดียวในตำราพระโอสถฯนี้ ที่ได้อธิบายสรุปทฤษฎีการแพทย์และเภสัชกรรมไทยไว้อย่างสั้นๆ แต่ได้ใจความยิ่ง เนื้อหาส่วนนี้อยู่ในหน้า ๑๓ ถึง ๑๔ มีความตอนต้นและตอนปลายดังนี้ “อัย กายโธ อันว่ากายเราท่านทั้งหลายนี้ เหตุธาตุทั้ง ๔ เป็นที่ตั้งแห่งกายแลอายุ...ถ้ามิรู้จักสรรพยาแท้ให้ถามพฤษมาจารย์ให้แจ้งประจักษ์ก่อนจึงประกอบจึงจะชอบด้วยโรคอันกล่าวมาแต่หลังนั้นแล ฯ” เมื่อพิจารณาเนื้อหาก่อนหน้านี้ เห็นว่า จะเป็นเรื่องที่ถูกกล่าวถึงความผิดปกติของธาตุทั้งสี่และยาแก้ และเนื้อหาหลังจากนั้นก็จะเป็นเรื่องตำรับยาที่มีชื่อเรียกต่างๆ และสุดท้ายเป็นกลุ่มตำรับยาน้ำมันและยาขี้ผึ้ง เชื่อว่าเนื้อหาที่เป็นหัวใจสำคัญที่สุดของเรื่องนี้ น่าจะอยู่ตอนต้น สันนิษฐานว่าอาจจะ เป็นเพราะใบลานที่จารความตอนนี้ ซึ่งเดิมอยู่ตอนต้น หลุดออก แล้วมีผู้ใส่เก็บสอดไว้ในกลางผูก เมื่อลอกต่อๆ กันมา เนื้อความตอนนี้จึงถูกลอกไว้ตอนกลางๆ ของตำราพระโอสถฯดังที่ปรากฏ

ในการจัดทำคำอธิบายตำราพระโอสถพระนารายณ์ต่อไปนี้ จึงขอจัดเรียงเนื้อเรื่องใหม่ตามที่ได้จัดทำคำอธิบายเห็นว่าควรจะเป็น โดยได้แก้ไขวรรคตอนเสียใหม่เพื่อให้ อ่านเข้าใจได้ง่ายขึ้น ทั้งยังได้แก้ไขชื่อเครื่องยาหรือศัพท์ที่รู้แน่ว่ามี การคัดลอกมาผิดเพี้ยนไป คำกลางคำที่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่ควรใช้ เช่น คำ “ไทย” ในชื่อเครื่องยาสมุนไพรร ที่เพ่งใช้แทนคำ “ไท” เมื่อไม่ถึงร้อยปีมานี้เอง เช่น ชื่อเครื่องยา “พริกไทย” หรือ “สมอไทย” ควรเป็น “พริกไท” หรือ “สมอไท” ตามลำดับ ดังที่ยังคงเห็นใช้ในตำรายา สมัยต้นรัตนโกสินทร์